

Sveriges kristnande – de tidiga faserna (del 1)

Etapp 1–3

”Europeiska resor” (*European Journeys*) är en uppsättning serier av resor genom Europa gjorda i syfte att upptäcka hur Gud omvandlade den gamla kontinenten och gjorde den till en av de finaste civilisationer som världen någonsin har känt. En av serierna utforskar de tidiga faserna av Sveriges kristnande. Den presenterades först i form av podcasts (på engelska), men publiceras här i *Begrunda* som en serie artiklar med tre kortare resmål per artikel.

ETAPP 1 – GAMLA UPPSALA HÖGAR

Hur kristendomen förändrade kungamakten

På vilken plats vore det bäst att börja en resa genom Sverige på jakt efter spår som vittnar om de tidiga faserna av landets kristnande? Ett gott val vore att börja på en ort som kan avslöja hur Sverige såg ut under den förkristna eran. Det skulle säkert hjälpa oss att förstå vilken nytta kristnandet av landet gjorde – om någon alls.

En av de bästa kandidaterna för att uppfylla ett sådant krav är Gamla Uppsala. Det ligger åtta mil norr om Stockholm, i utkanten av Uppsala och fem km norr om stadens centrum.

Själva namnet Uppsala berättar om landets förkristna tid. Den andra delen av ordet: ”sala” härstammar troligen från det fornnordiska ”salr”, som betyder hall.

I den fornnordiska kulturen var stora fest-salar, där man åt och drack i sällskap med framstående gäster, en symbol för kungens makt över sina undersåtar, ett sätt att uttrycka den ed som avlagts mellan en kung och hans undersåtar.¹

Området i Gamla Uppsala består av relativt platta och öppna fält, bortsett från några gräsbevuxna kullar nära den medeltida kyrkan. Dessa högar är inte naturliga utan skapade av människan, och de är ett av de bästa vittnesbörden om Sveriges förkristna förflutna. En gammal legend berättar att kullarna utgjorde begravningsplats för tre av de viktigaste gudarna i den nordiska mytologin: Tor, Oden och Frej.² På 1100-talet hävdade den isländske historikern Snorre Sturlasson att en forntida kung vid namn Adils Ottarsson, som troligen levde på 600-talet, var begravd under en av högarna.³ Sådana påståenden har visserligen aldrig bevisats, men de kan faktiskt vara sanna. Under de senaste decennierna har man nämligen under utgrävningar som utförts här hittat en begravd kropp omgiven av praktfulla föremål. Forskningen tyder på att den begravde mannen troligen var en kung som verkligen levde på 600-talet.⁴

Härskaren
är skapad till
Guds eller
gudarnas
avbild.

Även om det inte har kunnat bekräftas att kroppen var Adils Otttarssons, kommer denne kung att vara en god utgångspunkt för vår resa i Sverige, eftersom hans namn förekommer i flera antika skrifter, både hedniska och kristna. När vi studerar två sådana skrifter upptäcker vi två diametralt motsatta världsåskådningar – en hednisk och en kristen – och i synnerhet två diametralt motsatta uppfattningar om vad det innebär att vara kung över en nation.

Den första texten är den nordiska saga som Sturlasson skrev som heter *Ynglingasagan*. Det är sagan om kungaätten Yngling, den tidigast kända i Sverige, till vilken Adils Otttarsson hörde. Där läser vi följande beskrivning av Adils:

Adils var namnet på kung Ottars son och efterträdare. Han var kung länge, blev mycket rik och åkte också under flera somrar på vikingatåg. På en av dessa kom han till Saxland [Sachsen] med sina trupper. Där regerade en kung som hette Geirthjof, och hans hustru hette Alof den stora, men inget berättas om deras barn. Kungen var inte hemma, och Adils och hans män sprang upp till kungens hus och plundrade det, medan de andra drev ner en boskaphjord till stranden. I hjorden fanns slavar, pojkar och flickor, och de tog dem alla tillsammans.⁵

En kung som för maktens skull angriper främmande länder, plundrar kungens hus, lägger beslag på hans ägodelar och orsakar förödelse är sannerligen inte en vacker syn. Den andra texten där Adils Otttarsson omnämns är den berömda anglosaxiska dikten *Beowulf*.⁶ Det är en dikt som utspelar sig i det förkristna Skandinavien och som troli-

gen skrevs av en kristen munk någon gång mellan 700 och 1100. Adils Otttarsson själv finns inte bland huvudpersonerna i dikten. Den typ av härskare som han enligt *Ynglingasagan* var är dock mycket lik en odjurslik figur i *Beowulf* vid namn Grendel.

Berättelsen om Beowulf utspelar sig i dagens kontinentala Danmark, där riddare festar i en festsal – som den som måste ha funnits i Uppsala. Då träder Grendel in på scenen. Han dödar människorna i salen, äter upp dem och förtrycker landet i över tio år, tills Beowulf – en kristusliknande karaktär av adlig börd från ätten Geats i södra Sverige – får reda på grymheterna. Han är också en kunglig gestalt och han bestämmer sig för att åka och söka lindra förtrycket. Beowulf besegrar Grendel och andra fiender och blir en tjänande kung för folket. Inte ens när folket, som han länge tjänat, överger honom – när han ställs inför en annan fruktansvärd fiende, en drake – söker Beowulf hämnd för deras svek.

Den första typen av härskare kan sägas springa ur den hedniska världsbilden, medan den andra typen av härskare – mycket otidsenlig i *Beowulf*-eposet – härrör från den kristna världsbilden. Varför kunde den hedniska världsåskådningen inte inspirera till ett så hängivet och tjänande ledarskap som den kristna världsåskådningen gjorde?

Grundläggande för alla anspråk på kungamakt är det faktum att härskaren är skapad till Guds eller gudarnas avbild, oavsett om det är inom hedendom eller kristendom. Kungar i forntida samhällen i Främre Orienten, till exempel i Assyrien och Babylon, hävdade att de var skapade till avbild av de härskande gudarna i deras riken. De var således av en annan och överlägsen na-

tur i förhållande till sina undersåtar. Detta var också fallet med ätten Yngling. Ätten tidigast kände härskare hette Yngve Frej. Efternamnet Frej utgör i sig ett anspråk på släktskap i direkt nedstigande led från den nordiske guden. Kungen kunde därmed göra anspråk på att härskas över folket på grund av sin överlägsna natur. Kristendomen å andra sidan säger oss att hela mänskligheten är skapad till den sanne Gudens avbild. I ett kristet samhälle är härskaren inför Gud lika mycket värd som de människor han styr över. Även om en hierarki av funktioner inte sätts ur spel, är människor med makt underkastade samma Guds lag som resten av folket. Bibeln spred också tanken att härskaren även ska vara sitt folks tjänare. Ett sådant ledarskap förkroppsligades exemplariskt i Jesus Kristus, Guds Son, som kom som en tjänare till sitt folk. Han lärde:

Ni vet att folkens ledare uppträder som herrar över dem, och att deras stormän härskar över dem. Men så ska det inte vara bland er. Nej, den som vill vara störst bland er ska vara de andras tjänare, och den som vill vara den främste bland er ska vara de andras slav. Så har inte heller Människosonen kommit för att bli betjänad, utan för att tjäna och ge sitt liv till lösen för många.⁷

Det vore ett stort misstag att tro att alla de svenska kungar som funnits efter kristnandet av Sverige har varit kristuslika härskare. Långt ifrån tyvärr! Men icke desto mindre började det kristna idealet att prägla de svenska sinnena. Detta är bara en aspekt av vad kristendomen har fört med sig till Sverige och till Europa som helhet.

ETAPP 2 – BJÖRKÖ, EKERÖ – BIRKA

Rötterna till svensk jämlikhet

Om Gamla Uppsala är ett gott vittnesbörd om Sveriges förkristna förflutna, vilken plats kan då berätta om de allra tidigaste faserna av landets kristnande? För att ta reda på det kommer vårt mål för denna etapp att vara en ö i Mälaren, cirka fem mil söder om Gamla Uppsala. Det finns över tusen öar i Mälaren, en del bebodda, som Selaön eller Adelsö, och många obebodda. Den ö vi ska besöka är numera obebodd och heter Björkö. Den tillhör Ekerö kommun, och ligger tre mil väster om Stockholm och en dryg mil norr om Södertälje.

Även om Björkö är obebodd i dag är ön verkligen inte ointressant. Om vi närmar oss ön med båt kan vi skönja ett högt kors på en klippa med utsikt över sjön. De första stegen på ön låter oss snabbt upptäcka ett vikingamuseum och en rekonstruktion av en vikingaby. Om vi fortsätter vår vandring i nästan två kilometer längs vägen når vi ett litet kapell. Alla dessa landmärken finns på ön, eftersom de pekar på en tid då ön inte bara var bebodd utan faktiskt ett av Sveriges viktigaste handelscentra kallat Birka.

Staden grundades i början av vikingatiden. Det var en tid då vikingarna gjorde sina räder ut i Europa. Vid sidan av den förödelse de orsakade, banades också nya vägar för handeln. Särskilt de svenska vikingarna, som gjorde plundringståg i dagens Ryssland och Ukraina, och som också bidrog till grundandet av Novgorod och Kiev, utvecklade handeln med Bysans via Rysslands floder.⁸

Men varför hittar vi ett kors och ett kapell på den här ön?

Både korset och kapellet är uppkallade efter Ansgar, en munk, som troligen var den förste missionär som kom till Sverige och därför blev

*Missions-
uppdraget
utvidgades
till att
omfatta hela
Uppland..*

känd som Nordens apostel. Två av de bäst bevarade källorna om hans liv skrevs av Rimbert, Ansgars efterträdare som missionär i Birka, respektive av ärkebiskopen Adam av Bremen. Låt oss därför ta reda på vem Ansgar var!

Under de första decennierna av 800-talet åkte en dansk prins vid namn Harald Klak till Mainz (Tyskland) för att låta döpa sig tillsammans med sin hustru. Han sökte en allians med Frankerriket, som hade kristnats genom Karl den store. Prins Harald återvände till Danmark med Ansgar, en benediktinermunk från klostret Corbie i dagens Frankrike. Hans första uppdrag i Danmark misslyckades dock och han återvände till Tyskland. År 829 var det troligen de svenska ambassadörernas tur att gå till det frankiska hovet och begära att en missionär skulle komma till deras land. De försäkrade hovet om att många av deras folk hade övergått till kristendomen tack vare sina handelsförbindelser med frankiska köpmän. Ansgar gick med på att åka till Norden igen och gjorde den långa resan som slutligen förde honom till Birka.⁹

Tydligt gick hans uppdrag i Birka mycket bättre än hans första uppdrag i Danmark. Två år senare återvände Ansgar till Tyskland där han utnämndes till ärkebiskop i Hamburg, som blev det stift som fick till uppgift att övervaka missionen i norr. Ansgar skickade då en annan missionär vid namn Gautbert, senare omdöpt till Simon, som i sin tur var brorson till ärkebiskopen Ebbo i Bremen. Gautbert, alias Simon, reste med sin brorson Nithard till Birka, men när den senare mördades, återvände Gautbert till Tyskland, där han blev biskop i Osnabrück.

En så osäker situation gjorde att Birka stod utan pastor i sju år. Då skickade Ansgar en eremit vid namn Ardgar för att ta reda på om

kyrkan hade överlevt eller inte. När han kom fram upptäckte Ardgar att det fortfarande fanns några kristna kvar på ön.¹⁰

Men vändpunkten för missionen i Birka, och vi skulle till och med kunna säga för Sveriges historia, inträffade när Ansgar själv återvände till ön år 848.

Samtidigt som kyrkan växte uppstod klagomål bland de kvarvarande hedningarna. De trodde att deras gudar var arga för att deras offer försumrades. Andra ville gudomliggöra sin avlidne kung Erik. Så när Ansgar anlände beslutade kungen och hans hov att fråga sina gudar om missionsuppdraget skulle fortsätta eller inte. Den som kastade lotten gav slutligen ett positivt svar till förmån för missionen. Därmed var missionsuppdraget inte längre begränsat till handelsstaden Birka, utan utvidgades till att omfatta hela Uppland.

Senare lämnade Ansgar Sverige för gott och avled slutligen i Bremen år 865 e.Kr. Efter honom dog missionen långsamt ut.¹¹ Slutligen försvinner till och med själva staden från de historiska uppteckningarna mot slutet av 900-talet.¹²

De händelser som ledde till att kristendomen accepterades och senare antogs i Sverige berättar en hel del om den sammandrabbning mellan världsåskådningar som ägde rum mellan hedendom och kristendom. Varför är svenskar kända för att ha en hög tro på människors jämlikhet, även i dag? Om hedendomen hade segrat skulle det inte ha funnits någon grund för en sådan tro, eftersom sådana föreställningar fick människor att tro att en kung kunde upphöjas till en gud. Kristendomen lär i stället att alla människor är skapade till Guds avbild. Det är bara med den utgångspunkten som mänsklig jämlikhet kan frodas.

ETAPP 3 – VISBY – S:t CLEMENS KYRKORUINER

Handel: Guds hemliga strategi?

Även om Birka framstår som en beaktansvärd födelseplats för spridningen av evangeliet i Sverige, verkar det som om många svenska köpmän redan hade konverterat till tron på Jesus Kristus innan den första missionären anlände till Sverige. Hur påverkade handeln spridningen av evangeliet i Sverige? Ön Gotland kan hjälpa oss att hitta svaren.

Gotland är både Sveriges och Östersjöns största ö. För att nå ön från det svenska fastlandet går färjor från Nynäshamn till Visby, Gotlands huvudort, på drygt tre timmar.¹³

När färjan närmar sig ön tar det inte lång tid att inse att Visby är en mycket gammal stad. Så snart vi sätter vår fot i Visby upptäcker vi ruinerna av ett gammalt slott, av stadens medeltida murar och av kyrkor. Detta kan komma som en överraskning för dem som inte känner till Gotland, för även om ön verkar ganska avlägsen har Visby, den enda staden på ön, en historia som sträcker sig över ett årtusende tillbaka. Det exakta datumet för stadens grundande är fortfarande osäkert. De tidigaste skrifterna som nämner Visby kommer från 1200-talets krönikor av Henrik av Livland.¹⁴

De många ruinerna vittnar inte bara om Visbys rika arv utan också om dess turbulenta förflutna. Även om den svenske kungen hade lovat öborna sitt skydd, lämnades Gotland ofta oskyddad mot utländska attacker. Ett av de största slagen i skandinavisk historia stod när Visby angreps av Danmarks kung Waldemar IV:s armé år 1361, vid vilket tusentals gotlänningar dog nära Visby.¹⁵

När vi går genom de smala kullerstensgatorna i den gamla staden kan vi se många färgglada hus som är typiska för de nordiska länderna.

På en av dessa gator, S:t Nikolaigatan, finner vi en smal gångväg mellan två hus som lätt kan missas. När vi går längs den gångvägen når vi en av kyrkoruinerna vid namn S:t Clemens.

Även om kyrkans arkitektur går tillbaka till 1100-talet har den svenska arkeologen Emil Eckhoff (1846–1923) genom sitt arbete avslöjat resterna av tre stenkyrkor i dess fundament, varav den tidigaste verkar gå tillbaka till slutet av det första årtusendet, omkring år 900 e.Kr.¹⁶ Det skulle innebära att denna kyrka i Visby mycket väl kan vara en av Sveriges äldsta efter den i Birka.

Men hur kom evangeliet hit till Visby?

I motsats till berättelserna om Ansgar i Birka finns det helt enkelt inga motsvarande uppgifter om Visby. En gammal berättelse säger att kung S:t Olaf av Norge var den förste som kom och predikade kristendom på Gotland. Den berättelsen förkastades dock av den brittiske historikern Ian Campbell Hannah, som menat att inget historiskt dokument bevisar det. I sagan om Olaf sägs Norges kung verkligen ha besökt ön flera gånger. Dock nämns aldrig hans predikande av evangeliet.¹⁷ Och även om han predikade evangeliet här, levde Olaf på 1000-talet, medan den kyrka som Eckhoff upptäckte var nästan ett hundra år gammal redan vid Olafs födelse.

Så om vi inte har några uppgifter om kristendomens ankomst till Visby, finns det då några ledtrådar som kan hjälpa oss att hitta ett möjligt svar?

Under det senaste århundradet hittades otaliga mynt här. De kommer inte bara från Skandinavien, utan även från Ryssland, det heliga romerska riket, England och till och med från Arabien. Dessutom finner vi att det tyska språket var mer dominerande än det svenska på 1200-talet, därför att Visby verkligen var

en Hansastad, där många tyska köpmän från Westfalen och Rhenlandet hade bosatt sig.¹⁸ Dessa uppgifter tyder på att Visby var ett framstående internationellt handelscentrum.¹⁹

Allt detta kan tyckas sakna samband med kristendomens ankomst. Ändå kan det avslöja att handeln verkligen var ett av de mest kraftfulla medel genom vilka Gud spred sitt evangelium i Europa. Handeln innebar inte bara utbyte av varor utan även utbyte av idéer. Särskilt under 900-talet, då denna kyrka kan ha byggts, hade de länder som de svenska köpmännen handlade med redan gått över till den kristna tron. Det heliga romerska riket hade kristnats några decennier tidigare i och med Karl den stores kröning år 800. England hade redan varit kristet under flera århundraden. I öst blev prins Vladimir den första kristna fursten över ruserna och gjorde kristendomen till officiell religion i sitt land nära nog samma år som S:t Clemens byggdes.

Det tyska språket blev dominerande i Visby under senare århundraden, vilket visar att

handeln hade fört fler utländska köpmän till ön. När handelsmännen började göra affärer med skandinaverna och till och med bosatte sig i Visby, kan vi med säkerhet utgå ifrån att kyrkan verkligen började växa på Gotland. Det är därför ingen tillfällighet att två av de första platserna med en kristen kyrka i Sverige är Birka och Visby. Med tiden blev handelsstaden Visby, trots de många angrepp som den fick utstå, också en av de städer med den högsta koncentrationen av kyrkor i hela Norden.

Ruinerna av S:t Clemens kyrka påminner oss om att om Gud kunde sprida kunskapen om sitt evangelium genom handel, finns det ingen anledning att han inte skulle fortsätta att göra det genom företagande eller i offentligheten i allmänhet, precis som han högst troligt gjorde i Visby.

Cédric Placentino

Teolog, Haukivuori, Finland

1. Gunnel Friberg (ed.), *Myth, Might and Man: Ten essays on Gamla Uppsala* (Stockholm: National Heritage Board, 2000), s. 8
2. 'Gamla Uppsala, Royal Mounds', <https://www.worldhistory.org/image/14650/gamla-uppsala-royal-mounds>
3. Snorre Sturlasson, *Heimskringla*, s. 33
4. Friberg, s. 8
5. Sturlasson, s. 31
6. Mer om Beowulf: Scott Masson, "Beowulf – Part I", November 6, 2019, video lecture, <https://youtu.be/2bnuM-WkM5o>.
7. Matt. 20:25–28
8. Neil Kent, *A Concise History of Sweden* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), s. 7. Det var alltså för handels skull som Birka grundades på denna ö på 700-talet e.Kr. Upptäckter som gjorts här tycks bekräfta att staden verkligen var ett viktigt internationellt handelscentrum, eftersom man här hittat föremål från fjärran länder som England och Mellanöstern (Kent, s. 8).
9. Merparten av informationen i detta avsnitt är hämtad från: John Wordsworth, *The National Church of Sweden* (London: A.R. Mowbray, 1911), s. 50–57.
10. Det finns till och med en rapport om en kvinna vid namn

- Frideborg, som efter Gautberts avresa hade förvarat en liten flaska vin i sitt hus så att hon kunde ta emot nattvarden ensam på sin dödsbädd, om ingen präst fanns i staden.
11. Andra missionärer som är kända för att ha varit i Birka efter honom är ärkebiskopen Unni i Hamburg-Bremen, som faktiskt dog här, respektive Ansgars biograf Rimbert cirka sju decennier senare. Därefter nämns inte församlingen i Birka längre.
12. Kent, s. 9
13. "Nynäshamn to Visby Ferry", Travel Guide, Accessed September 16, 2022. <https://www.travelguide.de/en/route/nynashamn-visby>
14. Christine Peel (ed.), *Guta Lag and Guta Saga: The Law and History of the Gotlanders* (Oxon: Routledge, 2015), s. 235.
15. Text saknas
16. Wordsworth, s. 58.
17. Hannah, s. 168
18. Kent, s. 22
19. Ian Campbell Hannah, *Capitals of the Northlands: Tales of Ten Cities* (London: Heath Cranton & Ouseley, Ltd.), s. 152